

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Факультет № 6

Кафедра цивільного права та процесу

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Охорона сімейних прав та інтересів при
здійсненні правоохоронної діяльності»

вибіркових компонент

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

262 Правоохоронна діяльність

**за темою – «Особисті немайнові права та обов’язки подружжя.
Майнові правовідносини подружжя та осіб, які проживають у
фактичних відносинах»**

Харків (Вінниця) 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 №7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри цивільного права та процесу (протокол від 23.08.2023 № 8)

Розробник:

1. Доцент кафедри цивільного права та процесу, канд. юрид. наук, доцент
Кириченко Тетяна Сергіївна

Рецензенти:

1. Завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, канд. юрид. наук, доцент Зайцев Олексій Леонідович.
2. Професор кафедри цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, канд. юрид. наук, професор Борисова Валентина Іванівна.

План лекції

1. Загальна характеристика особистих немайнових правовідносин подружжя.
2. Особисті немайнові обов'язки подружжя.
3. Здійснення особистих немайнових прав та виконання обов'язків подружжя.
4. Майнові правовідносини подружжя. Майнові правовідносини осіб, які проживають у фактичних відносинах.

Рекомендована література:

Основна

1. Ватрас В.А. Поняття «Сім'ї» у сімейному праві України. Форум права. Харків. 2009. № 1. С. 83–91.
2. Красицька Л.В. Цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав громадян : монографія. Донецьк : Донецький інститут внутрішніх справ МВС України, 2002. 164 с.
3. Менджул М. В. Поняття та зміст права на сім'ю. Закарпатські правові читання: Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (19-21 квітня 2018). Ужгород, 2018. С. 254–258.
4. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар : із змінами та допов. станом на 1 верес. 2008 р. / З.В. Ромовська. – К.: Правова єдність, 2009. – 430 с.
5. Сімейне право України: підручник / Т.В. Боднар, В.С. Гопанчук, О.В.Дзера та ін. – Київ : Юрінком Інтер, 2016. – 519 с.
6. Сімейне право України: підручник: Затверджено МОН України / авт. кол.: Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, К.М. Глиняна та ін. – К. : Істина, 2010. – 320 с.
7. Сімейне право України: підручник: Затверджено МОН України / Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 264с.
8. Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар / С.Я. Фурса, Є.І.Фурса, О.О. Кармаза та ін. – К.: Вид. Фурса С.Я.: КНТ, 2008. – 1248 с.
9. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / Відп. ред. Я.М. Шевченко. Хмельницький: Вид-во Хмельницьк. ун-ту упр. та права, 2007. 626 с.
10. Синегубов О.В. Загальні положення здійснення права дитини на сім'ю. Форум права. 2013. № 4. С. 368.
11. Цивільний кодекс України: Наук.-практ. коментар / За ред. Є.О. Харитонova. Х.: Одиссей, 2006. 1200 с.

Додаткова

1. Ахтирська Н.М., Касько В.В., Маланчук Б.А., Мелікян А., Пошва Б.М., Фулей Т.І., Шукліна Н.Г. Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорстокому поводженню і безкарності : науково-практичний посібник для суддів / За заг. ред. проф. Маляренка В.Т. К.: «К.І.С», 2011. 320 с.
2. Апопій І. В. Сімейне право України: навч. посіб. Вид. 2-ге, переробл. та допов. К.: Центр учбової літератури, 2011. 360 с.
12. Багач Е. М., Білоусов Ю. В. Сімейний кодекс України: науковопракти. коментар. К.: Ліга, 2010. 577 с. 3. Гузь Л. Є., Гузь А. В. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України. Х., 2011. 576 с.
3. Бринь Т.О. Питання забезпечення конституційних прав і свобод людини в сучасних умовах / Т.О. Бринь // Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. – Вип. 84. – Х. – 2006. – С. 26–33.
4. Пейн Т. Права людини (текст) : монографія / Т. Пейн ; пер. з англ. І Савчак. – Львів : Літопис, 2000. – 48 с.
5. Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 09.12.1975. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_084#Text.
6. Дутко А. О., Мних С. Р. Поняття та ознаки сім'ї за законодавством України. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 3. С. 106.
1. Дашо Т.Ю. Роль органів внутрішніх справ у забезпеченні прав, свобод та обов'язків людини і громадянина / Т.Ю. Дашо // Актуальні проблеми держави і права. – № 3. – С. 310–315.
2. Дякович М. М. Правове регулювання «фактичних шлюбних відносин» // Вісник Верховного суду України. – 2011. - №2. – С. 37-43
3. Жилінкова І.В. Дія норм сімейного законодавства у часі // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 4 (47). – С. 108 – 118.
4. Кравцова Т. Проблемні питання розлучення іноземців на території України // Юридична газета. – 2014. - №3-4. – С. 15-16
11. Загуменна Ю.О. Основні напрями забезпечення прав і свобод людини в діяльності органів внутрішніх справ України / Ю.О. Загуменна // Форум права. – 2010. – № 4. – 382 с.
12. Криштанович М. Діяльність ОВС щодо захисту прав і свобод людини як важлива умова забезпечення національної безпеки України / М. Криштанович // Науковий вісник. – 2013. – Вип. 12 «Демократичне врядування». – С. 34–38.
13. Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання від 10.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.

14. Коновалов Д. Сімейний кодекс України - шлях до Європи // Юридичний журнал : Правове видання / МОН України, НПУ імені М.П.Драгоманова. - 2004. - № 10. – С.72-75.
15. Лепех С. М. Сімейне право України: навч. посіб. Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. 318 с.
16. Орлова О.О. Катування, нелюдське та таке поводження чи покарання, що принижує людську гідність: розмежування понять. Науковий вісник ДДУВС. 2017. № 3. С. 63–65.
17. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
18. Серьогін В.О. Конституційне право особи на недоторканість приватного життя (прайвесі): проблеми теорії та практики: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01, 12.00.02 / В.О. Серьогін. – Х., 2011. – 415 с. 6. Посібник з європейського права у сфері захисту персональних даних. – Київ: К.І.С, 2015. – 215 с.
19. Сімейне право України: навч. посіб. для студентів ЗВО / Ю. М. Фролов та ін. Донецьк: Донбас, 2014. 340 с.
20. Сімейне право України: підручник/ Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2012. 264 с. 12. Сімейне право України: підручник / Т. В. Боднар, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера та ін.; за заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзери. К.: Юрінком Інтер, 2016. 520 с.
21. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія. К. : КНТ, 2007. 626 с.
22. Червоний Ю. Поняття предмета і методу сімейного права України // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 4. – С.157-170.
23. Черновалюк Ю. Ю. Право особи на сім'ю за законодавством України. Актуальні проблеми держави і права, 2008. С. 216–221.
24. Шемчушенко Ю. С. Великий енциклопедичний юридичний словник. К. : Юрид. думка, 2007. 990 с.
25. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т.4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Х.: ФО-П Колісник А.А., 2010. 768 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
3. Рішення ЄСПЛ від 18.06.1971

у справі «Де Вільде (De Wilde), Оомс (Oovs) и Версип (Versyp) проти Бельгії». URL: <http://zakon.>

2. Бельо Л.Ю. Право на сім'ю, його зміст та особливості. http://lsey.org.ua/3_2022/14.pdf

3. Верховна Рада України: Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

4. Верховний Суд України: Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/>

5. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

7. Конвенція про права дитини: ратифіковано Постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

8. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> 9. Рішення Конституційного суду № 2-рп/2012 від 20.01.2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#n51>

9. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

10. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>

11. Майкут Х.В. Право на свободу та право на особисту недоторканість у контексті нормативного забезпечення та прецедентної практики Європейського суду з прав людини http://www.lsey.org.ua/4_2021/60.pdf

12. Кардаш А.В. Право на приватність як основоположне право людини <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/34569/1>

13. Стахура Б.І. Роль органів внутрішніх справ у забезпеченні прав, свобод та обов'язків людини і громадян <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/.pdf>

Текст лекції

1. Загальна характеристика особистих немайнових правовідносин подружжя.

Реєстрація шлюбу породжує виникнення різноманітних за своїм змістом особистих прав та обов'язків подружжя. Оскільки відносини між подружжям мають, насамперед, глибоко особистий характер, то й правовому регулюванню особистих немайнових відносин у сімейному праві надається велике значення. Суспільні зв'язки, що складаються в сім'ї, є глибоко особистими, багато в чому інтимними і ґрунтуються *на почуттях любові та взаємної прихильності*. В новому Сімейному кодексі, порівняно з КЗпШС, **збільшена кількість норм, які регулюють особисті немайнові відносини подружжя**. Проте велика кількість особистих відносин між подружжям знаходиться поза сферою правового регулювання. В силу своєї делікатності та інтимності вони не піддаються зовнішньому впливу, що вказує на їх особливий характер. Як підкреслено в ч. 3 ст. 7 СК, **особисті немайнові відносини подружжя регулюються лише в тій частині, у якій це є допустимим і можливим з точки зору інтересів їх учасників та інтересів суспільства**. Регулювання особистих немайнових відносин назване як одне з завдань, що стоять перед Сімейним кодексом України. Згідно зі ст. 1 СК метою регулювання особистих немайнових відносин є *зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; побудова сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки у повсякденному житті*.

До особистих немайнових прав подружжя СК відносить ті, які є найбільш важливими та на які можна впливати нормами сімейного права. Це ***право на материнство та батьківство; право на повагу до своєї індивідуальності; право на духовний розвиток; право на зміну прізвища; право на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї; право на особисту свободу***. *Особливість*. Зазначені права характеризуються тим, що для їх здійснення не потрібно ні згоди, ні виконання активних дій з боку іншого з подружжя. *Сутність* : у можливості обумовленої поведінки самої управомоченої особи у встановлених законом межах.

При розгляді особливостей положень сімейного кодексу, що визначають своєрідність регулювання немайнових відносин подружжя, звертає на себе особливу увагу насиченість законодавства і та положеннями морального характеру. **Норми моралі охоплюють** буквально усі аспекти шлюбних відносин, міцність яких значною мірою залежить від моральних уявлень людини. Наприклад, слід чесно ставитися до сімейних прав і обов'язків, поважати одне одного, рахуватися з інтересами кожного з подружжя, з повагою ставитися до його індивідуальності, звичок та уподобань, піклуватися про побудову сімейних відносин на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги (статті 51,55 СК). ***Органічний зв'язок норм сімейного права та моралі, їх взаємодія в процесі реалізації є відмінною рисою особистих немайнових відносин подружжя***. У переважній більшості правові норми, що регулюють відносини, пов'язані з укладенням, розірванням шлюбу, присвячені немайновим правам і обов'язкам подружжя, *мають морально-правовий зміст*. Сімейне законодавство містить найрізноманітніше поєднання моральних і

правових вимог, норми права і моралі доповнюють і збагачують одна одну, мають єдину кінцеву мету.

Багато що у формуванні відносин між подружжям визначається національною культурою, історичними традиціями, соціально-економічними умовами, особистими чинниками. Можливості права у сфері особистих немайнових відносин між подружжям обмежені. Це — та сфера, де забезпечити реалізацію кожним з подружжя своїх можливостей правовими методами найбільш складно. Разом із тим, саме в сім'ї складаються ті моделі відносин між чоловіком та жінкою, які потім переносяться на інші сфери громадського життя. ***Велике значення має закріплення в сім'ї ідеї гендерної рівності й забезпечення механізму її реального втілення в життя.***

Особисті немайнові права подружжя, на відміну від майнових, **не мають економічного змісту та майнового характеру.** В той же час вони є вкрай важливими, що зумовлено сутністю шлюбу як сімейного союзу жінки та чоловіка, заснованого на принципах рівності подружжя. **Ці права належать кожному з подружжя незалежно від його майнового стану.** Їх здійснення не супроводжується майновим еквівалентом з боку іншого з подружжя. **Вони не можуть бути виражені в грошовій формі.**

Особисті права й обов'язки подружжя виникають щодо визначених нематеріальних благ. Вони тісно пов'язані з особистістю кожного із подружжя, невіддільні від неї і не можуть відчужуватися, як і самі блага, стосовно яких виникають особисті права й обов'язки. ***На них не впливає факт спільного чи роздільного проживання подружжя, кожен з подружжя може користуватися особистими правами на свій власний розсуд.***

Дуже важливо, що ***особисті права й обов'язки подружжя не можуть бути припинені чи змінені домовленістю між подружжям.*** ***Не можуть бути вони і предметом шлюбного договору, інших угод.*** Це забезпечує неухильне дотримання основного принципу рівності подружжя в сім'ї і виключає можливість прийняття рішень які посягають на права та гідність одного з подружжя.

Велика кількість серед закріплених у Сімейному кодексі особистих немайнових прав подружжя належить їм як громадянам і до взяття шлюбу. Водночас особисті немайнові права подружжя мають, певні

Особливості:

По-перше, особисті немайнові права подружжя виникають **не від народження,** а в зв'язку із взяттям шлюбу, зареєстрованого у встановленому порядку. Таким чином, вони діють лише в сімейних відносинах.

По-друге, особисті немайнові права подружжя **не є абсолютними,** бо вони можуть **бути порушені не будь-ким, а лише іншим з подружжя.** Тому особистим правам одного із подружжя **протистоїть обов'язок іншого з подружжя не перешкоджати їх здійсненню, не порушувати їх.**

По-третє, особисті немайнові права подружжя **є визначальними в сімейних правовідносинах.** Саме з них як похідні виникають усі інші права

подружжя. В основі особистих немайнових прав подружжя лежать одвічні духовні цінності, без яких неможливо створити міцний шлюб та щасливу сім'ю.

По-четверте, здійснення особистих немайнових при одним із подружжя можливе не тільки за умови погодження свої дій з іншим із подружжя, а й з урахуванням інтересів сім'ї цілому.

По-п'яте, немайнові особисті права подружжя можуть припинятися з волі учасників шлюбних відносин - *шляхом розірвання шлюбу, оскільки їх припинення відбувається разом із припиненням шлюбу.*

Особисті немайнові правовідносини подружжя — *це врегульовані нормами сімейного права відносини стосовно особистих немайнових благ та інтересів осіб, які перебувають у шлюбі.*

2. Особисті немайнові обов'язки подружжя.

Подружжя, яке перебуває в зареєстрованому шлюбі, набуває особистих немайнових прав та обов'язків. Особисті немайнові права та обов'язки — це такі, що не мають майнового змісту. В основу регулювання особистих немайнових відносин між подружжям покладено принципи рівності при набутті та здійсненні особистих немайнових прав та обов'язків.

Згідно зі ст.ст. 49 - 56 СК України до особистих немайнових прав подружжя належать:

- 1) право на материнство та батьківство. Мати дітей - природна потреба і природне право жінки і
- 2) чоловіка. Народження дитини є природною й найважливішою соціальною функцією жінки, яку, крім
- 3) неї, ніхто здійснити може. Реалізація права на материнство та права на батьківство є законодавчим
- 4) визнанням природного права жінки та чоловіка на статеве життя.

Оскільки право дружини на материнство може бути, за нормальних обставин, реалізоване завдяки статевих стосунків з її чоловіком, небажання чоловіка мати дитину або його нездатність до зачаття дитини може спричинити розірвання шлюбу. В свою чергу відмова дружини від народження дитини або нездатність її до народження дитини також може бути причиною розірвання шлюбу;

2) право дружини та чоловіка на повагу до своєї індивідуальності. Індивідуальність особи - це неповторна своєрідність людини. Чоловік і дружина мають рівне право на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок, уподобань. Звичайно мова не йдеться про повагу до шкідливих звичок, які можуть завдати шкоди дітям, другому з подружжя та шлюбів взагалі;

3) право дружини та чоловіка на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку;

4) право дружини та чоловіка на зміну прізвища після реєстрації шлюбу. У цьому разі орган РАЦС видає нове свідоцтво про шлюб;

5) право дружини та чоловіка на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї. Подружжя мають право самостійно розподіляти між собою обов'язки в сім'ї на основі взаємної згоди, повної рівності. Дана правова норма спрямована проти диктатури в сім'ї з боку одного з подружжя, нехтування думкою другого з подружжя, а також сприяє побудові сімейних відносин на засадах шлюбної гармонії;

б) право дружини та чоловіка на особисту свободу. Змістом такого права є право на: вибір місця свого проживання; припинення шлюбних відносин; вжиття заходів, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства щодо підтримання шлюбних відносин.

Подружжя зобов'язане:

- 1) спільно опікуватись побудовою сімейних відносин на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги;
- 2) спільно піклуватись про матеріальне забезпечення родини;
- 3) вагітній дружині мають бути створені умови для збереження її здоров'я і народження здорової дитини; а дружині-матері - умови для поєднання материнства зі здійсненням нею інших прав і обов'язків.

Крім особистих немайнових прав і обов'язків, подружжя мають і відповідні майнові права та обов'язки. Реєстрація шлюбу не припиняє права власності на майно, яке належало дружині та чоловікові до цього моменту.

СК України встановлює два види власності подружжя: особиста приватна власність дружини і чоловіка та спільна сумісна власність подружжя.

Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є:

- 1) майно, набуте кожним із них до шлюбу;
- 2) майно, набуте кожним із подружжя за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування;
- 3) майно, набуте кожним із подружжя за час шлюбу, але за кошти, які належали їй, йому особисто;
- 4) речі індивідуального користування, в тому числі коштовності, навіть якщо вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя;
- 5) премії і нагороди, отримані за особисті заслуги;
- 6) кошти, одержані як відшкодування матеріальної чи моральної шкоди;
- 7) страхові суми, одержані за обов'язком або добровільним особистим страхуванням.

Кожен з подружжя самостійно розпоряджається, володіє і користується належним йому майном, але з урахуванням інтересів сім'ї, насамперед дітей. Це означає, що право власності одного з подружжя не є правом, здійснювати яке він може лише відповідно до свого інтересу.

Спільною сумісною власністю вважається майно, набуте подружжям за час шлюбу. Кожен з подружжя має рівне право щодо такого майна. Подружжя користуються рівними правами на майно, набуте за час шлюбу і в тому разі, коли один з них був зайнятий веденням домашнього господарства, здійснював догляд за дітьми, навчався, хворів чи з інших поважних причин не мав самостійного заробітку (доходу).

Згідно зі ст. 61 СК України об'єктами права спільної сумісної власності подружжя можуть бути будь-які речі, за винятком тих, які виключені з цивільного обігу, а також заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя і внесені до сімейного бюджету або внесені на його особистий рахунок у банківську (кредитну) установу.

Майном, нажитим за час шлюбу, подружжя розпоряджається за взаємною згодою.

Розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності на майно набуте за час шлюбу. І навпаки, незалежно від розірвання шлюбу колишнє подружжя має право на розподіл спільної власності. Частки подружжя у спільній сумісній власності є рівними, якщо інше не передбачено договором між ними.

Чинним законодавством також передбачені права та обов'язки подружжя по утриманню один одного. Як правило, цей обов'язок виконується добровільно. У разі невиконання цього обов'язку чоловік або дружина, що потребує матеріальної допомоги, має право по суду вимагати надання утримання (аліментів) від іншого, якщо останній спроможний їх надати. Це право зберігається і після розірвання шлюбу.

Категорії осіб, що мають право на утримання (аліменти):

- 1) непрацездатні чоловік чи дружина. Непрацездатним вважається той з подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є інвалідом I, II чи III групи;
- 2) чоловік чи дружина, у яких заробітна плата, пенсія та інші доходи нижчі за прожитковий мінімум;
- 3) дружина під час вагітності та протягом трьох років після народження дитини (якщо дитина має недоліки фізичного чи психічного розвитку - до досягнення дитиною шести років);
- 4) чоловік, з яким проживає дитина, до досягнення дитиною трьох років (якщо дитина має недоліки фізичного чи психічного розвитку - до досягнення дитиною шести років);
- 5) чоловік або дружина, з ким проживає дитина-інвалід.

Не має права на утримання той із подружжя, хто негідно поведився у шлюбних відносинах, а також той хто став непрацездатним у зв'язку із вчиненням ним умисного злочину, якщо це встановлено судом,

Право на одержання аліментів зберігається і за розведеними чоловіком і жінкою, якщо він або вона стали непрацездатними у шлюбі чи протягом одного року після розірвання шлюбу. Норма ч. 4 ст. 76 СК України вперше передбачила право на аліменти того, хто є працездатним. Працездатні колишня дружина, колишній чоловік мають право на аліменти лише протягом трьох років від дня розірвання шлюбу. Розмір аліментів визначається судом з урахуванням матеріального і сімейного стану обох сторін.

3. Здійснення особистих немайнових прав та виконання обов'язків подружжя.

*В основу регулювання особистих немайнових відносин покладено принцип рівності при набутті та здійсненні особистих немайнових прав та обов'язків кожним із подружжя. Рівність чоловіка і дружини — основний принцип шлюбних відносин, заснований на визнанні однакової соціальної цінності особистості чоловіка і жінки. Це означає, що використання своїх законних прав кожним із подружжя і застосування закону при вирішенні рівних спорів між ними повинно здійснюватися з неодмінним дотриманням рівності прав і обов'язків чоловіка і дружини. Загальними засадами регулювання особистих немайнових відносин між подружжям згідно зі **ст. 7 СК** є здійснення їх з урахуванням права на таємницю особистого життя подружжя, права кожного з них на особисту свободу та неприпустимість свавільного втручання в сімейне життя; відсутність привілеїв чи обмежень кожного із подружжя за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками; здійснення прав та обов'язків кожним із подружжя на рівних засадах. Цей принцип базується на загальних положеннях **ст. 24 Конституції** України й означає право кожного з подружжя на особисту свободу; спільне вирішення питань материнства, батьківства, виховання й освіти дітей, інших питань життя сім'ї; право кожного з подружжя на повагу до своєї індивідуальності; обов'язок подружжя щодо побудови сімейних відносин на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги, спільної турботи про матеріальне забезпечення сім'ї та розвиток дітей.*

4. Майнові правовідносини подружжя. Майнові правовідносини осіб, які проживають у фактичних відносинах.

Майнові правовідносини подружжя.

Правовий режим особистої приватної власності подружжя регулюється главою 7 СК України. У ст. 57 СК України законодавець навів перелік майна, яке є **особистою приватною власністю подружжя**. Зокрема, до нього належить:

1) *майно, набуте нею, ним до шлюбу* (п. 1 ч. 1 ст. 57 СК України). Одним із критеріїв віднесення майна до особистого майна одного з подружжя є визначення моменту набуття майна, який повинен настати до укладення шлюбу. Визначаючи строк, що передує шлюбу, слід брати до уваги момент у часі, коли відбувається офіційна реєстрація шлюбу в органах реєстрації актів цивільного стану. Слід відзначити, що таке правило є традиційним для вітчизняного сімейного законодавства.

Майно, яке було набуто кожним із подружжя до шлюбу, зберігає режим роздільності незалежно від тривалості шлюбу, навіть якщо цим майном користувався не тільки власник, а й інший з подружжя;

2) *майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування* (п. 2 ч. 1 ст. 57 СК України). Таке майно слід відрізняти від майна, яке за час шлюбу було подаровано подружжю і належить їм на праві спільної власності.

До дружини, чоловіка переходить право власності на речі, які входили до складу спадщини. Але важливим є те, що таке майно повинен отримати від спадкодавця один із подружжя. Відповідно, якщо спадкодавець заповів майно обом з подружжя або вони спадкують за законом як спадкоємці однієї черги (наприклад, четвертої черги спадкоємців за законом), то в них на таке майно виникає право спільної сумісної власності.

Оскільки кожен із подружжя є самостійним учасником цивільних правовідносин, як чоловік, так і жінка можуть за час шлюбу отримати у власність майно на підставі договору дарування. У цьому випадку майно є роздільним і належить кожному з подружжя.

Іноді досить складно довести, кому були подаровані речі, вручені на весіллі. Якщо не доведено іншого, слід вважати, що вони подаровані подружжю і, отже, є їхньою спільною сумісною власністю;

- 3) *майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй, йому особисто* (п. 3 ч. 1 ст. 57 СК України). Тобто якщо один із подружжя під час шлюбу набуває певне майно за рахунок особистих коштів, то таке майно не може визнаватися спільним майном подружжя. Це правило стосується як грошей, які були набуті одним із подружжя до шлюбу, так і тих, які були отримані одним із подружжя під час шлюбу – за договором дарування, внаслідок спадкування тощо;

- 4) *житло, набуте нею, ним за час шлюбу внаслідок його приватизації відповідно до Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду"* (п. 4 ч. 1 ст. 57 СК України);

- 5) *земельна ділянка, набута нею, ним за час шлюбу внаслідок приватизації земельної ділянки, що перебувала у її, його користуванні, або одержана внаслідок приватизації земельних ділянок державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, або одержана із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених Земельним кодексом України* (п. 5 ч. 1 ст. 57 СК України).

У зв'язку із внесенням змін до СК України 13 червня 2012 р., особистою приватною власністю дружини/чоловіка є житло, набуте нею, ним за час шлюбу внаслідок його приватизації відповідно до ЗУ "Про приватизацію державного житлового фонду", а також земельна ділянка, набута нею, ним за час шлюбу внаслідок приватизації земельної ділянки, що перебувала у її, його користуванні, або одержана внаслідок приватизації земельних ділянок державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, або одержана із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених Земельним кодексом України. Проте ці зміни спричиняють чимало як переваг, так і недоліків. Зокрема, позитивним є те, що у разі розірвання шлюбу кожен із подружжя залишається власником свого майна, яке було набуто ним через процедуру приватизації, що є вигідним для володільця. З іншого боку, другий із подружжя, хто не приватизував на себе

майно, після розірвання шлюбу залишиться ні з чим, тобто автоматично позбавляється права претендувати на таке майно.

Таким чином, квартири (будинки), отримані внаслідок приватизації та земельні ділянки, є особистою приватною власністю чоловіка (дружини) і не є предметом поділу під час поділу спільного сумісного майна подружжя;

б) речі індивідуального користування кожного з подружжя, в тому числі коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя (ч. 2 ст. 57 СК України). До таких речей, зокрема, належать одяг, аксесуари, косметичні засоби та інші речі, які обслуговують повсякденні потреби кожного з подружжя. Такі речі є особистою приватною власністю дружини, чоловіка.

Аналогічний режим поширюється і на коштовності, до яких можна віднести золоті прикраси – каблучки, годинник, який купувався як для дружини, так і для чоловіка. Але до речей індивідуального користування не можна віднести речі, придбані подружжям для професійних занять, зокрема, музичні інструменти, перукарське обладнання тощо, оскільки вони підпадають під інше поняття – "речі для професійних занять" і їх правовий режим визначається ст. 61 СК України;

- *7) премії та нагороди, які один з подружжя одержав за свої особисті заслуги.* Якщо щодо цього майна виникне спір і буде встановлено, що другий з подружжя своїми діями (ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо) сприяв її одержанню, суд може визнати за ним право на частку цієї премії або нагороди (ч. 3 ст. 57 СК України). Розмір частки буде визначатися судом і залежатиме від усіх обставин справи. Слід відзначити, що такого роду премії повинні мати характер одноразової заохочувальної винагороди, вони за своїм статусом не можуть бути прирівняні до зарплати;

- *8) кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, яка їй, йому належала, а також як відшкодування завданої їй, йому моральної шкоди, (ч. 4 ст. 57 СК України).* Слід звернути увагу, що кожен з подружжя має право на суму відшкодування за втрачене або пошкоджене майно лише в тому випадку, якщо воно належало виключного одному з подружжя. Якщо майно належало подружжю на праві спільної сумісної власності, то, відповідно, компенсація має бути здійснена обом з подружжя;

- *9) власністю дружини, чоловіка є страхові суми, одержані нею, ним за обов'язковим особистим страхуванням, а також за добровільним особистим страхуванням, якщо страхові внески сплачувалися за рахунок коштів, що були особистою приватною власністю кожного з них (ч. 5 ст. 57 СК України).* Тобто законодавець говорить про два види страхування: обов'язкове особисте страхування та добровільне особисте страхування. Важливо наголосити, що в цьому випадку йдеться про особисте страхування одного з подружжя, а не страхування належного йому майна. Предметом договору особистого страхування можуть бути майнові інтереси, пов'язані з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням особи (п. 1 ч. 1 ст. 980 ЦК України). У зв'язку з тим, що страхова виплата за договором особистого страхування

здійснюється у разі настання страхового випадку, пов'язаного з ушкодженням здоров'я та каліцтвом одного з подружжя, то СК України відносить страхові суми, які отримує потерпілий, до роздільного майна подружжя.

За загальними правилами майно, набуте подружжям за час шлюбу, є спільним майном (ч. 1 ст. 60 СК України). Утім, із цього правила є певний виняток. Відповідно до ч. 6 ст. 57 СК України, *якщо шлюб не розірвано, але чоловік і жінка проживають окремо у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин, то майно, набуте сторонами за цей період, може бути за рішенням суду визнано роздільним*. Це пов'язане з тим, що для сімейних відносин важливе значення має не тільки формально зареєстрований шлюб, а й дійсно подружні стосунки чоловіка та жінки. Якщо ж цього немає і сторони фактично не складають одну сім'ю, то на такі відносини не може поширюватися режим спільності майна подружжя.

СК України уперше встановлює режим майна, яке в сімейно-правовій літературі іноді називають "змішаним майном". Йдеться про випадки, коли в придбання майна вкладені окрім спільних також роздільні кошти подружжя. До цього часу це питання законодавчо не вирішувалося, хоча воно нерідко виникало в судовій практиці, наприклад, коли один з подружжя вказував, що в придбання житлового будинку, автомобіля, іншого майна окрім спільних були також вкладені кошти, які він отримав у спадок або за договором дарування. СК України закріплює складну юридичну структуру такого майна (ч. 7 ст. 57 СК України). *У частці, яка відповідає внеску одного з подружжя, майно належить йому на праві приватної власності, в іншій частці – майно належить подружжю на праві спільної власності;*

10) відповідно до ст. 58 СК України до роздільного майна подружжя належать плоди, приплід або доходи (дивіденди), які дає річ, що належить на праві власності одному з подружжя. Це положення є новелою СК України. У теорії сімейного права є полярно протилежні думки щодо цього. Одні автори вважають, що таке положення суперечить принципам сімейного права, оскільки все, що нажите у шлюбі, є спільною сумісною власністю подружжя. Інші вважають, що плоди, доходи (дивіденди) від речі, що є об'єктом права роздільної приватної власності одного із подружжя, не можна вважати доходом, одержаним у результаті праці у період шлюбу. Це результат уречевленої праці одного із подружжя чи інших осіб, затраченої не у зв'язку з перебуванням у шлюбі.

Відповідно до ст. 59 СК України, той із подружжя, хто є власником майна, визначає режим володіння та користування ним з урахуванням інтересів сім'ї, насамперед дітей.

Розпоряджаючись своїм майном, дружина (чоловік) зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користуватися ним.

Майнові правовідносини осіб, які проживають у фактичних відносинах.

Фактичний шлюб, або незареєстрований шлюб, або неформальний шлюб, або співжиття — відносини між партнерами по спільному проживанню, не оформлені в установленому порядку як шлюб.

Звернемо вашу увагу на наступні найбільш суттєві ознаки фактичних шлюбних відносин:

- 1) у фактичних шлюбних відносинах можуть перебувати тільки жінка та чоловік (різностатевість);
- 2) відсутність зареєстрованого в органах державної реєстрації актів цивільного стану шлюбу як між особами, що спільно проживають, так і з будь-якою іншою особою;
- 3) намір жінки та чоловіка встановити стійкі відносини, притаманні шлюбу;
- 4) постійне спільне проживання;
- 5) ведення спільного господарства;-
- 6) взаємне матеріальне забезпечення та піклування;
- 7) неанонімність (публічність) відносин, відсутність приховування їх перед третіми особами.

Маємо зазначити, що сімейний кодекс України не містить такого терміну, але має вираз **«жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, або в будь-якому іншому шлюбі»**

Однак, хотілось би зупинитись насамперед, на юридичних проблемах так званих «фактичних шлюбних відносин», які існують і існували завжди. Відсутність чіткої системи правового регулювання відносин «фактичного шлюбу» автоматично виключає єдиний підхід судових органів до вирішення пов'язаних з ним спорів. Навіть прийнятий 10 січня 2002 року Сімейний кодекс України не дав конкретних відповідей на спірні питання. Так, стаття 74 Сімейного кодексу України хоч і не повною мірою, але все ж таки намагається прирівняти «фактичний шлюб» до зареєстрованого. Адже відсутність штампа в паспорті тепер не рятує ні від аліментів, ні від поділу майна, ні від інших «розлучних» красот життя. Інша річ, що перед тим, як взятися за майнові позови, спершу прийдеться довести свої сімейні відносини у суді. А у випадку з аліментами — факт батьківства.

Розглянемо питання, щодо поділу майна в рамках фактичного шлюбу. На відміну від фактичного шлюбу, в рамках офіційно зареєстрованого шлюбу подружжя більш захищені в питаннях поділу майна.

Так, статтею 60 Сімейного кодексу передбачено, що майно набуте подружжям за час шлюбу, належить їм на праві спільної сумісної власності, а отже, всі речі, набуті за час подружнього життя є об'єктами права спільної сумісної власності подружжя. Що ж стосується фактичного шлюбу, то тут варто зважати на те, що хоча статтею 74 Сімейного кодексу і закріплені рівні права законного подружжя та осіб, які в офіційному шлюбі не перебувають, на отримання в спільну сумісну власність майна, набутого за час спільного проживання, проте практичного механізму поділу такого майна законодавством на сьогоднішній день не передбачено.

Особливого масштабу проблема поділу майна між особами, що проживають у фактичному шлюбі, набуває тоді, коли право власності на таке майно було оформлено лише на одного з них.

Так ч. 3 ст. 65 Сімейного кодексу України визначено, що для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації (наприклад, нерухомість або транспортні засоби), а також договорів стосовно цінного майна, згода другого з подружжя має бути подана письмово та має бути нотаріально засвідчена. Що ж стосується укладання договорів стосовно майна, яке спільно набуто особами за час перебування у фактичному шлюбі, і право власності оформлено лише на одного з них, то надання згоди другого з цивільного подружжя на укладання таких договорів законодавством не передбачена. Таким чином, один із цивільного подружжя не застрахований від відчуження такого майна законним власником без отримання згоди іншого.

Якщо перед чоловіком та жінкою постає питання поділу майна, що було набуто ними під час проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, вони мають право поділити його в добровільному порядку шляхом укладання нотаріально посвідченого договору та визначення частки майна, що належатиме кожному з них. У разі недосягнення згоди шляхом перемов залишається єдиний шлях – судовий.

Маємо звернути вашу увагу на судову практику з питань фактичного шлюбу. Таким чином до прийняття Сімейного кодексу особам, що не проживають в зареєстрованому шлюбі, було достатньо важко довести своє законне право на частину спільно придбаного майна, адже відносини фактичного шлюбу виходили за рамки сімейних. Проте, навіть із прийняттям Сімейного кодексу України, який надає особам, які проживають у фактичному шлюбі, таких самих майнових прав, як і законному подружжю, численних спорів між такими особами не поменшало.

Позиція суддів щодо цих питань зводиться до того, що сам лише факт перебування у фактичних шлюбних відносинах без установлення участі сторін спільною працею в набутті майна не є підставою для визнання за ними права спільної сумісної власності на нього.

Зокрема, в правовому висновку Верховного суду України, викладеного у постанові по справі №6-66цс13 зазначено, що майно, набуто під час спільного проживання особами, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою, є об'єктом їхньої спільної сумісної власності, якщо:

1) майно придбане внаслідок спільної праці таких осіб, як сім'ї (при цьому спільною працею осіб слід вважати їхні спільні або індивідуальні трудові зусилля, унаслідок яких вони одержали спільні або особисті доходи, об'єднані в майбутньому для набуття спільного майна, ведення ними спільного господарства, побуту та бюджету);

2) інше не встановлено письмовою угодою між ними.

Отже, для визнання права спільної власності на майно, набуто особами, що проживають в фактичному шлюбі, необхідно в судовому порядку надавати

докази, що таке майно набуто саме внаслідок спільної праці цивільного подружжя.

Щодо особливостей судового захисту права подружжя у фактичному шлюбі, маємо зазначити, що особа, яка хоче довести своє право на частку спільно набутого в фактичному шлюбі майна, може подати до суду позовну заяву про встановлення факту проживання однією сім'єю та визнання права власності на частку в спільній сумісній власності.

Першочергово необхідно довести факт проживання однією сім'єю та те, що майно, яке підлягає поділу, належить особам, що перебували в фактичному шлюбі, на правах спільної сумісної власності. При цьому важливо встановити час, з якого особи почали фактично проживати однією сім'єю, що зробити досить проблематично. Основними доказами для встановлення факту проживання однією сім'єю слугують показання свідків. Проте, не зайвим для цього також буде надання суду інших доказів: фотокарток, відеозаписів, з яких вбачається спільне проживання, ведення побуту, проведення дозвілля, відпочинку тощо. У разі наявності в осіб, що проживають у цивільному шлюбі, спільних дітей, свідоцтво про народження буде вагомим доказом для встановлення факту проживання однією сім'єю. Якщо особи були разом зареєстровані в квартирі чи будинку, що підлягає поділу, доказом також буде слугувати реєстраційний запис у паспорті.

Важливо не просто довести факт спільного проживання та що власне під час такого проживання було набуто спірне майно, а й понад те, що особа, яка прагне визнати право власності на таке майно, зробила грошовий вклад у його придбання. В такому випадку квитанції та чеки будуть слугувати доказами у справі.

Водночас, коли жінка або чоловік хоче довести суду, що спірне майно було придбане не за спільні кошти, а за її власні, додатково необхідно подати до суду докази недостатності у другого з цивільного подружжя фінансової спроможності для його придбання.

Щодо проблематики спадкових відносин в фактичному шлюбі найчастіше трапляється так, що після смерті одного з фактичного подружжя, другий за умови відсутності заповіту має досить примарні шанси успадкувати майно, спільно набуто за період проживання в фактичному шлюбі.

Відповідно до положень Цивільного кодексу, до першої черги спадкування за законом належать діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця й народжені після його смерті, той з подружжя, який пережив спадкодавця, і його батьки. Особа, що проживала із спадкодавцем однією сім'єю, включається лише у четверту чергу спадкування за законом. При цьому, має значення час проживання разом із спадкодавцем – він має становити не менше п'яти років. Для того, щоб особі, яка проживала в фактичному шлюбі із спадкодавцем, довести своє право на частину спадщини, а саме на майно, що спільно набуто за час цивільного шлюбу, знову ж таки необхідно звертатися до суду.

В рамках судового захисту права на частку в спадщині, попередньо необхідно довести суду факт проживання із спадкодавцем однією сім'єю та факт спільного набуття разом з ним спірного майна.

Розглянемо ще один спосіб зміни черговості одержання спадкоємцями за законом права на спадкування – застосування норм частини 2 статті 1259 Цивільного кодексу України, згідно якої фізична особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, може за рішенням суду одержати право на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані. Для цього необхідно довести, що спадкодавець був хворий, потребував опіки та матеріальної допомоги, яку особа йому надавала.

Для зменшення виникнення проблем осіб, які перебувають в фактичному шлюбі національне законодавство наголошує на можливості договірного врегулювання відносин у фактичному шлюбі. Саме тому проблеми із поділом майна краще попередити в договірному порядку, ніж згодом під час довготривалої судової тяганини.

Найголовніше у договорі купівлі-продажу необхідно вказати двох покупців, та відповідно, придбане майно оформити у спільну часткову власність із зазначенням розміру часток кожного з покупців такого майна. Крім того, особи, що проживають без зареєстрованих шлюбних відносин, мають право укласти угоду про володіння, користування та розпорядження майном, що знаходиться в їх спільній власності, в якій визначити порядок його користування та поділ в майбутньому.

Хоч цивільне законодавство за своєю природою має диспозитивний характер, варто переконатися, щоб будь-які угоди, які укладаються жінкою та чоловіком, які перебувають у фактичному шлюбі, не суперечать нормам закону. Зокрема, варто звернути увагу на те, що укласти шлюбний контракт має право тільки законне подружжя, а його укладення особами, що у законному шлюбі не перебувають, є підставою для визнання його недійсним.

Коли пара закоханих прагне створити сім'ю, нехай навіть без штампу в паспорті, вони рідко замислюються про наслідки, якщо кохання згасне та доведеться розлучитися. Утім варто завважити на те, що не узаконюючи свої сімейні відносини, фактичне подружжя після розлучення ризикує не мати всього спектру цивільних прав та обов'язків, на відміну від офіційного зареєстрованого. Адже держава, хоч і урівнюючи права чоловіка та жінки, проживаючих в офіційному та в цивільному шлюбі, все ж таки стоїть на боці офіційно зареєстрованого шлюбу, гарантуючи більше прав та стабільність відносин. Як оберігати своє кохання кожен обирає сам. А ми в свою чергу сподіваємося на подальше заповнення та уніфікацію законодавчих прогалин та неузгодженостей.

